

ПРОТИЛЕЖНІСТЬ ЯК КЛЮЧОВЕ ПОНЯТТЯ АНТОНІМІЇ

Мовчан Д. В.

ВСТУП

Сучасна лінгвістика характеризується переходом від позитивного знання до глибинного осягнення сутності мови в широкому теоретико-методологічному контексті. Значна кількість проблем і тем, які раніше сприймалися як позамовні, стали сприйматися як, власне, мовні, внутрішні, важливі для розуміння мови не тільки як системно-структурного іманентного утворення, але й як духовної енергії, когнітивної активності людини. Філософського роз'яснення вимагають проблеми природи мови, її виникнення та розвитку, стосунків мови та реального світу, впливу мови на мислення, типології мовних форм залежно від способів їх відношення до об'єктів тощо.

Антонімія – одна із семантичних універсалій, властивих будь-якій мові. Упродовж тривалого часу антонімія залишається об'єктом дослідження цілої низки наук, таких як лінгвістика, філософія, логіка, психологія (Я.І. Гельблу, Є.М. Міллер, В.А. Іванова, Л.О. Новіков, Н.В. Векуа, К.В. Тараненко, Е.І. Родічева, Chr. Agricola, E. Agricola, Chr. Römer, W. Müller). Основу антонімії складають відношення протилежності між поняттями, які є своєю чергою відображенням протилежної суті предметів, явищ, дій, ознак та якостей. Цей факт зумовлює дослідження проблеми антонімії шляхом інтерпретації філософського, логічного та лінгвістичного змісту поняття протилежності, що передбачає розкриття головних принципів відношень між навколишнім світом, мисленням та мовою.

1. Протилежність з позицій філософії

У понятті протилежності, яке є центральним та ключовим поняттям мовної антонімії, відображена пізнавальна діяльність людини. Суть цього явища полягає в тому, що в результаті розчленування навколишньої дійсності та сприйняття відмінностей між окремими її явищами (віддаленими одне від одного на шкалі

відносин у часі, бутті та просторі) у свідомості людини формуються пари протилежних понять, які потім знаходять відображення у системі мови, а саме у вигляді антонімічних пар слів, які протиставляються за значенням.

Протилежність носить онтологічний характер. «Відношення на рівні тих одиниць, які позначаються, індукують специфічний характер відношень між одиницями, які їх позначають»¹. А отже, можна говорити про обумовленість антонімічних відношень між елементами мовної системи відношеннями між об'єктами навколишнього світу. У кореляціях такого типу проявляється загальна залежність будь-якої знакової системи від тієї сфери об'єктивної реальності, по відношенню до якої вона в цій якості функціонує.

Проте, як відомо, мова не копіює реальність, а лише певним чином відображає процес її пізнання. «Субстанція знака не має прямого відношення до об'єкта. Закономірності навколишнього світу відображаються та пізнаються лише в концептуальній системі людини»². Мова має інгерентний зв'язок із мисленням. Це означає, що спочатку наше чуттєве сприйняття дійсності служить основою її концептуальної репрезентації, концептуальна ж репрезентація породжує мовну репрезентацію у вигляді складної мережі парадигматичних і синтагматичних відношень між словами та лексико-семантичними варіантами слів. Мовні знаки стають, таким чином, «фізичною об'єктивацією індивідуального людського мислення як окремої монади світу»³.

Отже, протилежності існують у навколишньому світі реально. Завдяки роботі нашої свідомості та процесам пізнання вони сприймаються як такі і фіксуються у мові у вигляді опозицій слів із протилежною семантикою – антонімів.

Поняття протилежності – це один із проявів тієї відносності, яка визначає усю діяльність розуму⁴. Вона лежить в основі різного роду уявлень як у повсякденному житті, так і в науковому пізнанні, будучи об'єктом вивчення у філософії та логіці.

---

¹ Гамкрелідзе Т.В. К проблеме «произвольности» языкового знака. *Вопросы языкознания*. 1972. № 6. С. 37.

² Колшанский Г.В. Объективная картина мира в познании и языке. Москва : Наука, 1990. С. 37.

³ Ibid. С. 15.

⁴ Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. Москва : Издательство иностранной литературы, 1955. 416 с.

Слід підкреслити, що відчуття та сприйняття протилежності може значною мірою залежати від суб'єктивних факторів, таких як: вік, професія, географічні, соціальні та інші умови існування тощо. Так, для дітей середнього віку певного роду протилежність утворюють слова *die Sonne* та *der Regen*, *der Keller* та *der Dachboden* тощо.

«Класичним» антонімом вважається така пара слів, як: «білий – чорний», але протиставлятися можуть білий і зелений кольори – як символи християнства й ісламу; зелений і червоний – як дозвіл і заборона в системі дорожньої безпеки; червоний і синій – як знаки маркування військ на картах. Поняття «протиставлення» – універсальна категорія, що функціонує в будь-якій науковій сфері: математиці (+ і – ; диференціал та інтеграл), механіці (дія і протидія), електрофізиці (позитивні і негативні електричні заряди), хімії (з'єднання і дисоціація атомів) тощо⁵. В основі протиставлення лежить несхожість, несумісність предметів, які порівнюються, їхня протилежність.

Антонімічні кореляції можуть варіюватися від однієї мови до іншої. На відміну від універсальних випадків об'єднання концептів поняттям протилежності, таких як «добро – зло», «друг – ворог» тощо, існують і культуроспецифічні опозиції понять, що виникають шляхом дії мовних засобів як знарядь культури. Так, починаючи ще з давніх часів, у слов'янських народів слово *день* виступає символом дечого світлого, чистого, позитивного, *ніч* – темного, негативного, зловісного. Саме на протиставленні цих двох понять базується велика кількість народних прислів'їв, приказок тощо. Антонімічність слів *день* та *ніч*, окрім факту суто семантичної протилежності, широко підтримується традицією вживання такого роду опозицій, тобто протиставленням уявлень, пов'язаних із ними, їх оцінкою тощо. Вони демонструють національну специфіку способу мислення та концептуалізації світу. Аналіз подібних відношень між поняттями відбувається із залученням культурно-історичних, соціологічних та психологічних факторів.

У філософській літературі «протилежність» дефінується як філософська категорія для позначення сторін предметів та явищ, які

---

⁵ Векуа Н.В. Антонімія якісних прикметників у сучасній українській мові: дис. ... канд. філол. наук. Київ: Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова. 230 с.

взаємно зумовлюють та взаємно виключають одне одного; одна з двох сторін конкретної єдності протиріччя⁶.

Як відомо, філософські категорії – це найбільш загальні поняття, що визначають універсальні форми буття предметів навколишньої дійсності та відношення між ними. Якщо протиріччя – категорія діалектики, яка характеризує відмінності у розвитку речей, то протилежність є однією зі сторін суперечності, що демонструє її завершеність, найвищу стадію її розвитку⁷. Суперечностей може бути багато, бо кожен властивість можна порівнювати і співвідносити з багатьма іншими, а протилежностей завжди лише дві.

К. Маркс та Ф. Енгельс наводять у своїх працях конкретний аналіз видів протилежності, що є методологічно суттєвим для розкриття різних типів антонімії. Вони розглядають протилежність не лише з погляду діалектики понять, а й з погляду діалектики природи. У працях Ф. Енгельса з позицій матеріалістичної філософії розкривається суть таких протилежностей, як тотожність та відмінність, частина та ціле, аналіз та синтез, індукція та дедукція, випадковість та необхідність, світ та темрява, життя та смерть тощо⁸.

Категорії діалектики перебувають у нерозривному зв'язку з її законами. Будь-яка сфера природи, суспільства чи мислення має свої власні, специфічні закони розвитку. Проте, виходячи з принципу матеріальної єдності навколишнього світу, д ньому існують деякі спільні, універсальні закони та правила. Їх дія поширюється на всі сфери буття і мислення, по-різному в них фіксуючись. Принцип розвитку об'єктивної дійсності та пізнання шляхом роздвоєння єдиного цілого на протилежні моменти, що взаємозаперечують та взаємопередбачають один одного, забезпечуючи внутрішній імпульс для зміни, розвитку і перебігу цього цілого в нову якість, становлять основу філософського **закону єдності та боротьби протилежностей**. Суперечності неможливо відокремити від факту єдності протилежностей, оскільки кожна з

---

⁶ Філософія: словник термінів та персоналій / В.С. Бліхар та ін. Київ : КВІЦ, 2020. С. 188.

⁷ Новейший философский словарь. Постмодернизм / гл. науч. ред. и сост. А.А. Грицанов. Минск : Современный литератор, 2007. URL: <https://info.wikireading.ru/30958>.

⁸ Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения (2-е издание). Москва : Государственное издательство политической литературы. URL: <https://www.marxists.org/russkij/marx/cw/>.

протилежностей неможлива об'єктивно без іншої, без внутрішнього відношення до неї⁹.

У теорії антонімії заведено керуватися визначенням протилежності «як максимально розвинутих відмінностей однієї і тієї ж сутності»¹⁰. Як і будь-яка абстракція, вона формується на основі конкретних уявлень, найбільш простих, наочних та практично важливих, насамперед просторових, кінетичних та чуттєво-оцінювальних, які використовуються як модель для засвоєння та об'єднання більш складних та узагальнених явищ. У всіх окремих випадках ототожнення їх із категорією протилежності відбувається за загальною ознакою можливого максимуму відмінностей: протилежним вважається те, що максимально відрізняється за ознакою, яка покладена в основу порівняння. Внутрішня суть антонімії, таким чином, полягає в оцінці одного й того ж проміжку континууму з указуванням на певний антипод: *Glück – Unglück* («внутрішній стан»); *Kälte – Hitze* («температурні умови») тощо з погляду протиставлення А та не А. Диференціюючи єдину сутність та вказуючи на нерозривний зв'язок протилежностей (наприклад, *Kälte* та *Hitze* або *Kälte* та *Wärme* – межі якісної оцінки температури), антоніми як знаки «роздвоєного» на протилежності цілого водночас визначають межу прояву певного роду якості, властивості, дії тощо¹¹.

Філософська категорія якості дефінується як специфіка певного предмета, його своєрідність, відмінність від інших предметів. Якісна характеристика предмета передує кількісній його характеристиці. Будь-який об'єкт кількісно визначає якість, тобто міру її вияву (розмір, число, об'єм, ступінь розвитку тих чи інших властивостей, швидкість перебігу тих чи інших процесів тощо). Зміна якості об'єкта навколишньої дійсності відбувається тоді, коли рівень накопичення кількісних змін сягає критичної межі. Згідно з **законом перебігу кількісних змін в якісні** максимально можливий об'єм кількісних змін неминуче призводить до виникнення

---

⁹ Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения (2-е издание). Москва : Государственное издательство политической литературы. URL: <https://www.marxists.org/russkij/marx/cw/>.

¹⁰ Аверьянов Н.А. Динамика противоречий. *Вопросы философии*. 1976. № 5. С. 80.

¹¹ Мовчан Д.В. Філософський аспект антонімії. Філологічні трактати. Суми : СумДУ, 2013. Т. 5. № 3. С. 57.

протилежної якості¹². Фіксуючись людською свідомістю, такі зміни якісної сторони об'єктів навколишнього світу знаходять відображення у мові у вигляді антонімічних пар слів: *die Vollkommenheit* – (*die Minderwertigkeit*) – *die Schlechtigkeit*; *die Jugend* – (*das Mittelalter*) – *das Alter*; *die Fülle* – (*die Schlantheit*) – *die Hagerheit*.

Протилежність – це «поєднання тотожності та відмінності... Кожне в самому собі є і позитивним, і негативним...»¹³. Факт рівності протилежностей, який у Гегеля, отримав термін «індиференції»¹⁴, передбачає, що парні протилежності чи то динамічно, актуально, у кожному завершеному акті пізнання, чи то статично, потенційно, тобто у тенденції щодо деякої сукупності актів пізнання, які розгортаються у часі та не досягли завершеності, рівнодіють або, іншими словами, виявляють симетричний характер, здатні перетворюватися одна в одну¹⁵.

Такі перетворення базуються на **законі заперечення заперечення**. Будучи одним із основних законів діалектики, цей закон стверджує, що заперечення породжується внутрішньо притаманними предмету суперечностями, наявністю у ньому власного заперечення, тобто потенційної можливості трансформуватися у нову форму буття після знищення старої якості, переосмислення і прийняття нового стану. Кожний виток процесу розвитку стає іншим за своїм змістом і напрямом: *Stabilität* – *Unstabilität* – *keine Stabilität*; *Herzigkeit* – *Herzlosigkeit* – *Kälte*¹⁶.

Антонімія як корелят зв'язків між навколишнім світом та категоріями мислення містить у собі саме такий приклад симетричної природи. Антоніми, незважаючи на всю протилежність значень, безсумнівно, вважаються одним із найбільш чітко виражених семантичних зближень у лексиці. Протилежні значення, виключаючи одне одного, водночас взаємообумовлюють своє існування. Діалектична єдність антонімів проявляється також і у можливості перебігу одного з них в інший. Так, коли необхідно розкрити певну

---

¹² Булатов М. Перехід кількісних змін в якісні. Філософський енциклопедичний словник / В.І. Шинкарук та ін. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України ; Абрис, 2002. С. 475.

¹³ Гегель Г.В.Ф. Наука логіки. Санкт-Петербург, 1997. URL: <https://www.marxists.org/russkij/hegel/nauka-logiki.pdf>.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Мовчан Д.В. Філософський аспект антонімії. Філологічні трактати. Суми : СумДУ, 2013. Т. 5. № 3. С. 57.

¹⁶ Ibid.

суперечливість явища, продемонструвати перехід однієї якості в іншу, протилежну, вживаються антоніми:

*Es lag je auf der Hand: wenn es Leute gibt, denen solche Experimenten einfallen, und wenn es ihnen erlaubt ist, sie durchzuführen, und wenn es unter Bezeichnung Wissenschaft läuft – das wäre **Anfang vom Ende***¹⁷.

Варто зазначити, що протилежність проявляється лише в певних ситуаціях екстралінгвістичної дійсності, а отже, носить релятивний характер. «Про повну несумісність ознак слід говорити не взагалі, а щодо конкретної речі, за конкретних обставин місця, часу, щодо конкретної частини її структури, стосовно конкретного відношення до інших об'єктів тощо. У цьому немає нічого неочікуваного, це результат динамічності та ймовірної природи світу. Досить прийняти ймовірний характер сумісності-несумісності ознак і чітко простежується підстава інтуїтивної їх систематизації»¹⁸.

Слід підкреслити, що під час розгляду проблеми зумовленості характеру протилежності значень лексичних одиниць характером матеріальних та ідеальних носіїв таких протилежностей необхідно враховувати творчий характер людської свідомості. Під таким кутом зору можна всі об'єкти, які навіть не існують фізично, але видаються реальними для людської свідомості (включаючи, наприклад, казкових істот), віднести до таких, що реально існують. «Оскільки об'єктивний світ – це не лише речі, а й їхні властивості та відношення, то виявляється неминучим, що свідомість створює поряд із «речами» й їхні властивості»¹⁹.

Протилежність значень таких слів, як: *das Paradies – die Hölle, die Fee – die Hexe* тощо, класифікується як «непряма субстанціональна антонімія», що «створюється свідомістю як засіб первинного упорядкування відмінностей речей на основі двозначної логіки»²⁰. З такої позиції опозитивні ознаки можна розглядати незалежно від сфер об'єктивного світу. Концепт протилежного при цьому об'єднується концептуальним зв'язком із іншим концептом – своїм протичленом. В основі фантастичних та релігійних уявлень,

---

¹⁷ Wolf Chr. Sommerstück. München : Luchterhand Verlag, 1989. S. 13.

¹⁸ Никитин М.В. Курс лингвистической семантики. Санкт-Петербург : Научный центр проблем диалога, 1996. С. 460.

¹⁹ Миллер Е.Н. Природа лексической и фразеологической антонимии. Саратов : Издательство Саратовского государственного университета, 1990. С. 35.

²⁰ Никитин М.В. Курс лингвистической семантики. Санкт-Петербург : Научный центр проблем диалога, 1996. С. 509.

міфологічних образів тощо лежать елементи реальної дійсності, які за допомогою нашої свідомості комбінуються у певні образи.

На основі вищесказаного можна стверджувати, що антонімія, будучи універсальною лінгвістичною категорією, містить у собі «здатність» до поляризування об'єктів навколишнього світу. Як відомо, багато понять мають дихотомічну природу, оскільки «народжуються» парами. Легко припустити, що поняття зовнішнього виникло водночас із поняттям внутрішнього, поняття лівого – із поняттям правого тощо. Проте, якщо порівняти вищезгадані поняття із відповідними їм словами-антонімами, то стане зрозумілим, що абсолютної відповідності між ними не існує²¹. Поняття «лівий : правий» існують тисячоліття, проте слова-антоніми значно молодші. У стародавній вікі існувало *winstar : zeso*. Сучасні антоніми *rechts : links* з'явилися лише за часів пізнього середньовіччя, поступово витісняючи старі антоніми. Поняття світла народилось одночасно з поняттям темряви, але слів, що називають ці поняття, не два, а декілька: «світло» – *Licht, Schein, Helle, Helligkeit*; «темрява» – *Dunkel, Dunkelheit, Finsternis*²².

Зміни об'єктивної дійсності, предметної сфери, що нас оточує, розширення сфери загальнодоступного та наукового знання – все це відображається у мовній семантиці та у семантиці антонімічних пар зокрема. Одні семантичні ознаки значень слів можуть втрачати свою важливість та нейтралізуватися, зникаючи із мовної пам'яті носіїв мови, інші – займають їхнє місце. Антоніми є результатом словесно-знакової символізації понять протилежного характеру в площині лексичної системи тієї чи іншої мови.

Лінгвістична антонімія передбачає певну типологію семантично протилежних слів і самої протилежності. Так, антоніми можуть виражати такі типи протилежності: 1) контрарність: *die Hitze – (die Wärme) – die Kälte*; *die Pracht – (die Bescheidenheit) – die Armut*; 2) контрадикторність: *der Alte – der Nichtalte*; *der Deutsche – der Nichtdeutsche*; 3) комплементарність: *der Verheiratete – der Ledige*; *die Wahrheit – die Lüge*; 4) конверсивність: *der Sprecher – der Hörer*; *der Chef – der Unterstellte*; 5) реверсивність (векторність): *die Abfahrt – die Ankunft*; *die Entfernung – die Annäherung*.

---

²¹ Гельблу Я.И. К истории возникновения антонимических отношений в немецком языке. Ученые записки Башкирского государственного университета. 1969. Вып. 28. № 11/15. С. 72–73.

²² Ibid.

Контрарна протилежність виражає односторонню імплікацію та градуальність; контрадикторність передбачає співвідношення понять за принципом протиставлення; комплементарність характеризується двосторонньою імплікацією і виключає градуальність; конверсивність базується на позначенні об'єкта з різних перспектив; реверсивність (векторність) означає спрямованість дії²³.

Семантична структура слова – сукупність змістових компонентів, кожен із яких розширює межі слова, збільшує глибину змісту, наближує його до сутностей, які руйнують протилежні значення і сприяють виникненню суперечливих антиномічних. Антиномічність виявляється у тому, що в слові взаємодіють протилежні смисли, граничні за ступенем прояву їх сутності, ознак та характеристик²⁴.

Антиномія – термін логіки та епістемології, що означає парадокс або нерозв'язану суперечність. Іншими словами, це поняття на позначення реального чи уявного протиріччя, що виникає, коли два альтернативних (взаємовиключних) твердження про той самий об'єкт можуть бути однаково логічно доведені²⁵. Антиномічне судження є результатом особливого осмислення, особливого погляду на об'єкт і світ загалом як на єдність, гармонію протилежностей, як на ціле, цілісність якого не тільки руйнується, а й, навпаки, забезпечується взаємодією протилежних складників. Антиномічність базується на нетривіальності, нестандартності сприйняття світу, на його осмисленні й оцінюванні. Антиномія завжди є руйнуванням стереотипів, вона парадоксальна за своєю суттю. Існує думка, що, коли розум виходить за межі можливого досвіду, він часто стикається із різноманітними антиноміями, тобто робить однаково раціональні, але взаємосуперечливі висновки. Раціональне мислення нездатне у цьому разі встановити істину, оскільки тут воно виходитиме поза межі можливого досвіду та стає трансцендентним. Антиномічне судження є можливим, якщо береться за основу припущення, що Всесвіт має початок у часі, існує вічно та навпаки²⁶.

---

²³ Мовчан Д.В. Гетерогенний характер антонімії. Філологічні трактати. Суми : СумДУ, 2015. Том 7. № 2. С. 100.

²⁴ Мовчан Д.В. Зв'язок антонімії з антиноміями мови. Філологічні науки. Луцьк : Волинський національний університет, 2011. № 3. Част. 2. С. 159.

²⁵ Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/Антиномія>.

²⁶ Кант І. Критика чистого розуму / пер. з нім. І.В. Бурковського. Київ : Юніверс, 2000. 504 с.

Антиномії є суперечливими властивостями мови. З одного боку, мова – це продукт діяльності (ergon), а з іншого боку, мова – це діяльність (energia). Мова є органом, який створює думку й який водночас обмежує свободу думки, ставлячи її в певні межі. Мова по відношенню до об'єкта пізнання суб'єктивна, а по відношенню до людини – об'єктивна. Мова постійно змінюється і водночас надзвичайно стійка. Мова належить завжди цілому народові, але й індивідуальна²⁷.

Саме внаслідок антиномічної суперечливості й можлива мова як тотожність вічного, непорушного, об'єктивного Розуму, прелюдського «Логосу» й «органу духовного спілкування, нескінченно близького душі кожного, ласкаво-гнучкого, завжди індивідуального в кожному мить, у кожному своєму порухові»²⁸.

Як антиномії, так і антонімія мають двоїсту природу. В основі цих феноменів лежить явище суперечності. Суперечність антиномій має амбівалентний характер: можна навести однакову кількість доказів як на користь стверджувальної, так і на користь негативної відповіді на одне й те саме запитання. Згідно з І. Кантом: 1) світ кінечний – світ безкінечний; 2) кожна субстанція складається з простих частин – не існує нічого простого; 3) у світі є свобода – у світі немає свободи, а панує лише причинність; 4) існує першопричина світу (Бог) – не існує першопричини світу²⁹.

В антонімів суперечність має форму протилежності – найвищої міри прояву суперечності.

Принцип побудови антиномічних ситуацій нагадує логіку оксюморона, що є, по суті, поєднанням протилежностей, які утворюють смислове ціле (Glück im Unglück; Fortschritt als Rückschritt; Anfang vom Ende; Riesenbaby; Tränen der Freude; Helldunkel). Поєднання того, що не можна поєднати, створює ефект парадоксу і допомагає якнайкраще осягнути безперервність суперечливої суті того чи іншого явища³⁰. З семантичного погляду такі номінативні одиниці

---

²⁷ Гумбольдт В. фон. О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человечества. Избранные труды по языкознанию / пер. с нем.; общ. ред. Г.В. Рамишвили. Москва : ОАО ИГ «Прогресс», 2001. С. 39–298.

²⁸ Флоренский П.А. Христианство и культура. Москва : АСТ ; Харьков : Фолио, 2001. С. 156.

²⁹ Кант І. Критика чистого розуму / пер. з нім. І.В. Бурковського. Київ : Юніверс, 2000. 504 с.

³⁰ Мовчан Д.В. Зв'язок антонімії з антиноміями мови. Філологічні науки. Луцьк : Волинський національний університет, 2011. № 3. Ч. 2. С. 160.

містять суперечність, а отже, можуть бути охарактеризовані як аномальні.

Окрім паралельного збігу у парадоксальності антиномічних ситуацій та явищі оксюморона, досить очевидно, що антиномії нагадують і ситуації мовної антонімії загалом. Зокрема, відомо, що логічну основу антонімії утворюють не суперечні, а протилежні поняття. Серед останніх можна виокремити контрарні, або якісні, градуальні (*die Schönheit – die Hässlichkeit*) та комплементарні, коли заперечення одного з членів протиставлення імплікує ствердження іншого і, навпаки, ствердження другого імплікує заперечення першого: *der Lebende – der Gestorbene*. Проте, як зазначалося, існує ще й інший вид протилежності, яку заведено називати контрадикторною. У контрадикторних опозиціях зміст одного поняття може заперечувати зміст іншого, не затверджуючи одних або інших ознак: *der Freund – kein Freund*. Майже всі опозиції понять аналогічної структури з погляду логіки будуть входити в сферу антонімії. Контрадикторні поняття є запереченням один одного.

Можна допустити, що природа антиномій може трактуватися як синтез трьох видів відношень: контрарного, комплементарного та контрадикторного.

Форма контрадикції реалізується лише у загостреній ситуації, яку заведено називати антиномією-проблемою (парадокс, апорія, альтернатива). Логіка саме такого взаємозв'язку відтворюється в основних способах вирішення антиномій. Антиномія-істина як наслідок акту пізнання має більш конкретне вираження: контрадикторність трансформується в один із продуктивних способів вирішення: у контрарність або комплементарність³¹.

Як було вказано раніше, в антиноміях мови міститься специфічний спосіб розв'язання різних ступенів реалізації антиномічної проблеми. Набір амбівалентних ситуацій, притаманних мовному феномену, трансформується у набір дихотомічних опозицій типу «мова – мовлення», «значення – смисл», «об'єктивне – суб'єктивне», «мовець – слухач» тощо. Важко не помітити, що характер логічного зв'язку між компонентами вищезгаданих пар є нічим іншим, як відношенням комплементарності між поняттями, що служить доказом існування взаємозв'язку між антиноміями та мовною антонімією³².

---

³¹ Мовчан Д.В. Зв'язок антонімії з антиноміями мови. *Філологічні науки*. Луцьк: Волинський національний університет, 2011. № 3. Ч. 2. С. 160.

³² Ibid.

2. Протилежність у логіці

«Субстанція у мові – це певним чином організована звукова матерія, наділена властивістю вираження та диференціації значень. Субстанція у мові завжди ускладнена смислом і є невіддільною від смислової сторони, яка виступає в якості організуючого складника у системі мови, оскільки вторинні матеріальні системи є матеріалізацією систем ідей та понять»³³.

Для більшості мислителів античності головним був принцип «довіри мові» в її відображенні розуму та довіри розуму в його пізнанні фізичного світу. Іншими словами, вважалося, що на кшталт того, як слово відображає суть позначуваного ним предмета, структура мови передає структуру думки³⁴.

Розвиток сучасних логічних методів дозволяє аналізувати досить складні за своєю структурою мовні засоби вираження думок, враховувати не лише об'єктивні, а й прагматичні умови використання мови та мовних засобів. Такий аналіз проводиться за рахунок зближення досить добре стандартизованих фрагментів природної мови зі штучною мовою логіки. Г. Фреге, зіставляючи роль штучних та природних мов, порівнював їх співвідношення із співвідношенням мікроскопа та людського ока, адже мікроскоп найдоречнішим чином служить для вирішення саме тих завдань, з якими око не в змозі впоратися³⁵.

Переважно це стосується питання про значення як лінгвістичну категорію, що часто звужується до питання про зв'язок поняття і значення слова.

Як відомо, значення слова – це пов'язаний із певною мовною одиницею у свідомості носіїв конкретної ідіоетнічної мови узагальнений образ деякого об'єкта або ситуації, факту, події тощо³⁶. Поняття ж – це сама думка про предмет, форма мислення, наділена значущістю лише в системі логіки. Необхідність оперування категоріями логіки, а саме аналізом понять під час дослідження значень слів, пояснюється насамперед тим, що лінгвістична семантика як значуща сторона мови репрезентує предмети та явища дійсності

---

³³ Шарафутдинова Н.С. Теория и история лингвистической науки. Изд. 2-е перераб. и доп. Москва : АСТ ; Восток-Запад ; Владимир : ВКТ, 2008. С. 17.

³⁴ Мовчан Д.В. Інтерпретація логічного змісту антонімів. *Філологічні науки*. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2015. Вип. 40. С. 143.

³⁵ Frege G. Begriffsschrift, eine der arithmetischen nachgebildeten Formelsprachen des reinen Denkens. Halle a. S. : Louis Nebert, 1879. S. 5.

³⁶ Бацевич Ф.С. Словник термінів міжкультурної комунікації. Київ : Довіра, 2007. URL: <http://terminy-mizhkult-komunikacii.wikidot.com/b>.

не індивідуально, а через їх класи. При цьому класи – це те, що існує у мисленні та характеризується найбільш загальними та суттєвими ознаками. Роль таких класів і виконують поняття.

Утворення поняття – складний процес, в якому застосовуються такі засоби пізнання, як порівняння, аналіз, синтез, абстрагування, ідеалізація, узагальнення тощо. У мові поняття виражається словом або словосполученням. Ознаки, які включаються в поняття, становлять його зміст (інтенціонал)³⁷. Предмети, яким притаманні ці ознаки, утворюють його обсяг (екстенціонал)³⁸.

Беручи до уваги увесь досвід, пов'язаний із дослідженнями мовознавцями та логіками семантичної сторони мови, виявляється, що саме операція з поняттями є найприроднішою в аналізі слів із антонімічним значенням.

Заведено вважати, що в основі антонімічних відношень лежить явище загальнолексичної антонімії. Проте аналіз природи антонімії, її походження та розвитку наводить на думку, що антонімічні відношення повторюють принцип зв'язків між поняттями у логіці.

Ш. Баллі вбачав в антонімічних протиставленнях один із виявів відносності, яка визначає всю діяльність розуму. У нашій свідомості абстрактні поняття закладені парами, причому «кожне зі слів завжди так чи інакше викликає уявлення про інше»³⁹. Отже, антонімом вважається слово, яке має протилежне значення на фоні одного спільного поняття.

«Антоніми – це слова, які протилежні за сигніфікативним значенням»⁴⁰. Отже, явище антонімії завжди спирається лише на сигніфікативне значення, навіть якщо слово має декілька значень і входить до кількох синонімічних рядів. Ці ряди завжди прості й двочленні. Поняттєва база антонімічних протиставлень може бути пояснена тим фактом, що будь-яка природна мова виникає як засіб існування та вираження абстрактного, узагальненого мислення. Словесні позначення предметів, їхніх властивостей, дій тощо виникають лише у зв'язку з формуванням відповідних понять⁴¹.

---

³⁷ Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2010. С. 203.

³⁸ Ibid. С. 149.

³⁹ Баллі Ш. Французская стилистика. 2-е изд., стереотипное. Москва : Эдиториал УРСС, 2001. С. 112.

⁴⁰ Степанов Ю.С. Методы и принципы современной лингвистики. Москва : Наука, 1975. С. 28.

⁴¹ Ibid. С. 29.

Як відомо, відношення між угрупованнями системи тієї чи іншої мови зводяться до опозицій чотирьох типів: тотожних, привативних (включення), еквіполентних (протиставлення) та диз'юнктивних (виключення). Щодо опозицій між елементами угруповань, то вони можуть бути лише двох типів: тотожні та диз'юнктивні, оскільки елементи бувають або однакові, або різні. Якщо два угруповання перебувають між собою у привативній опозиції, то серед опозицій, що утворюють їх елементи, обов'язково є антонімічні⁴².

Таким чином, переносячи типологізацію опозицій на площину досліджуваної нами проблеми, можна стверджувати, що за наявності привативної опозиції між поняттями виникає так звана антонімічна опозиція, члени якої перебувають у відношеннях диз'юнкції, тобто взаємозаперечення або взаємовиключення: *der Dumme – der Kluge; der Riese – das Menschlein; der Meister – der Nichtskönner; der Reiche – der Habenichts*. Як бачимо, антоніми, виступаючи маніфестантами протилежного значення, не просто заперечують один одного, а передбачають певний спільний критерій, на основі якого їх можна протиставляти. Таким критерієм виступає певна ментальна норма (родове поняття), яке містить найбільш загальні характеристики членів усього антонімічного ряду. Родове поняття задає фон, створює межі, в яких зіставляються поняття: *der Dumme – der Kluge* (рівень розумових здібностей); *der Riese – das Menschlein* (зріст); *der Meister – der Nichtskönner* (рівень професійної майстерності); *der Reiche – der Habenichts* (рівень фінансової чи матеріальної забезпеченості) тощо⁴³.

У логіці основу протилежності становлять несумісні поняття, або, точніше, їх привативні опозиції. Згідно з логічною класифікацією несумісні поняття повинні бути або крайніми членами логічного ряду, і тоді такі опозиції називаються контрарними⁴⁴: *die Jugend – (das Mittelalter) – das Alter*; або ж вони повинні співвідноситися один із одним як *A і не A*, і тоді такі опозиції називаються контрадикторними⁴⁵: *der Mann – die Frau, der Bekannte – der Unbekannte, die Krankheit – die Gesundheit*. Такий вид протилежних зв'язків іноді ідентифікується як комплементарність.

---

⁴² Караулов Ю.Н. Структура лексико-семантичного поля. *Филологические науки*. 1972. Вып. 1. С. 48–52.

⁴³ Мовчан Д.В. Інтерпретація логічного змісту антонімів. *Філологічні науки*. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2015. Вып. 40. С. 144.

⁴⁴ Тофтун М.Г. Логіка. Словник-довідник. Київ : Академія, 2012. С. 150.

⁴⁵ Ibid.

Заперечення одного з комплементарних понять веде за собою ствердження протилежного йому поняття – або *A*, або *не A*, якщо не *A*, то не *не A*. У дію вступає закон виключеного третього. Проте можливим є прояв відношень контрадикції, коли одне з понять містить ознаку, яку парне йому поняття заперечує, не замінюючи її іншою⁴⁶: *der Katholik – der Nichtkatholik, das Metall – das Nichtmetall, die Fiction – die Non-fiction*.

На відміну від протиставлень першого ряду, антонімічний характер яких не підлягає сумніву, опозиції другого ряду, на думку деяких вчених, не можуть беззаперечно вважатися антонімічними. Діапазон тлумачення слів із заперечними афіксами може бути досить широким. Заперечні форманти можуть служити індикатором відношень: суперечності, неповної протилежності та засобом відмежування понять⁴⁷.

Відмінність полягає в тому, що в обох членів антонімічної пари на кшталт *der Alte – der Junge* є свій інтенціонал (зміст поняття, набір можливих ознак предметів чи явищ, які це поняття позначає). Обидві ознаки чітко визначені та можуть існувати незалежно одна від одної. Таким чином, антонімію такого типу будемо називати інтенціональною. У кореляціях контрадикторних антонімів на зразок *der Alte – der Nichtalte* конкретно вираженою є лише одна з двох ознак (називається першим членом антонімічної опозиції). Парна ознака характеризується невизначеністю. Немолода людина може бути середнього, літнього або похилого віку. Такі слова не мають інтенціоналу, а лише екстенціонал (об'єм поняття, сукупність об'єктів, здатних номінуватися тією чи іншою мовною одиницею), їх значення детермінується значенням парного їм слова. Отже, слушним було б класифікувати таку антонімію як інтенціонально-екстенціональну⁴⁸.

Інтенціональна контрадикторність у межах семантики досить часто ідентифікується терміном «комплементарність». На відміну від класичного антонімічного комплексу, утвореного антонімами ознакової природи, градаційна шкала комплементарних антонімів розподіляється між членами протиставлень досить чітко: *die Homogenität – die*

---

⁴⁶ Тофтун М.Г. Логіка. Словник-довідник. Київ : Академія, 2012. С. 150.

⁴⁷ Новиков Л.А. Антонимия в русском языке (Семантический анализ противоположности в лексике). Москва : Издательство Московского государственного университета, 1973. 290 с.

⁴⁸ Мовчан Д.В. Інтерпретація логічного змісту антонімів. Філологічні науки. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2015. Вип. 40. С. 144.

Heterogenität, die Freiheit –die Unfreiheit, die Abwesenheit – die Anwesenheit тощо. Тут складно говорити про середню, нейтральну точку, яка імплікує норму. Іноді поняття норми ідентифікується з тим відрізком шкали, який відповідає одному з комплементаривів. Наприклад, у парі антонімів *die Stumpfheit – die Schärfe* другий член приймається за норму стосовно більшості класів предметів, які це слово може характеризувати. Якщо ознаки, які позначаються градуальними антонімами, переходять одна в одну поступово, будучи опосередкованими низкою проміжних ступенів, то у разі комплементарних антонімів такий перехід здійснюється одразу, без участі будь-яких модифікаторів. Саме через вищеназвану обставину лінгвісти визнають тестом на комплементарність наявність еквівалентності мовних одиниць з негативним оператором: *Legalität = nicht Illegalität, nicht Legalität = Illegalität* тощо⁴⁹.

Для класичної теорії антонімії характерним є визначення антонімів як відношень крайніх членів градуальних опозицій, симетрично віддалених від середнього проміжного члена. Основою цього твердження служить розуміння протилежності як контрарності. На нашу думку, питання про правомірність обмеження класу антонімів опозиціями лише контрарного типу не цілком виправдане і потребує більш детального розгляду в межах питання про семантичну класифікацію антонімів.

3. Зв'язок антонімії із запереченням

У філософії заперечення розглядається як категорія, яка виражає певний тип спадкового відношення між двома послідовними стадіями, станами об'єкта, що розвивається⁵⁰.

«В об'єктивному світі та людському досвіді нічого негативного немає. Два явища можуть бути запереченням одне одного лише через відношення несумісності. Але це не означає, що в об'єктивній реальності взагалі немає заперечення. Розвиваючись, об'єкт із часом припиняє своє існування, зникає і таким чином стає запереченням самого себе. Отже, заперечення реально існує як відношення несумісності та як момент розвитку об'єктів реального світу»⁵¹.

---

⁴⁹ Мовчан Д.В. Гетерогенний характер антонімії. *Філологічні трактати*. Суми : СумДУ, 2015. Том 7. № 2. С. 99.

⁵⁰ Філософія: словник термінів та персоналій / В.С. Бліхар та ін. Київ : КВІЦ, 2020. С. 108.

⁵¹ Миллер Е.Н. Природа лексической и фразеологической антонимии. Саратов : Издательство Саратовского государственного университета, 1990. С. 14.

У логіці запереченням вважають операцію, за допомогою якої з одного висловлювання породжується інше, при цьому, якщо висхідне висловлювання було істинним, то його заперечення – неістинне, і навпаки, якщо воно було неістинним, то його заперечення – істинне⁵². Інакше кажучи, формальна логіка розглядає заперечення насамперед як елемент смислу судження, що має об'єктивну основу, користуючись при цьому семантичним визначенням заперечення в термінах істини та неістини: заперечення істинного судження є неправдою, а заперечення неістинного – правдою.

Логічне заперечення становить основний зміст заперечення у мові. Ствердження передає зміст, який представляється мовцем як такий, що відповідає дійсності, заперечення – це вираження за допомогою засобів мови того, чого реально не існує.

Заперечення та ствердження утворюють у мові єдину категорію, а точніше, опозицію, що складається з двох протичленів, один із яких – маркований, а інший характеризується відсутністю маркера. В опозиції «ствердження – заперечення» ствердження свідчить про наявність певної ознаки, заперечення виражає її відсутність і маркується цією відсутністю. Як ствердження, так і заперечення є рівноправними щодо їх участі у процесі відображення предметів, ознак та явищ об'єктивної дійсності, проте між цими протичленами існує певна доля розбіжності з погляду їх іманентних характеристик: ствердження саме по собі самодостатнє, воно прямо повідомляє про навколишній світ. Заперечення – вторинне, опосередковане ствердженням і залежне від нього. Основу протиставлення «ствердження – заперечення» становить деякий інваріант (норма, еталон), відповідність якому передається за допомогою ствердження. Відхилення від норми або ж відсутність ознаки, що відповідає нормі, фіксується запереченням.

Категорія заперечення тісно перехрещується із категорією антонімії. Як згадувалося раніше, дві антонімічні одиниці містять у собі моменти як ствердження, так і заперечення. Неможливість існування у мові одного, окремо взятого антоніма, зумовлює заперечення свого антиподу. Заперечення – інгерентна характеристика антонімів, незважаючи на те, що іноді воно може не мати формальних засобів вираження: *die Abhängigkeit – die Unabhängigkeit* та *die Abhängigkeit – die Selbständigkeit*.

---

⁵² Тофтлун М.Г. Логіка. Словник-довідник. Київ : Академія, 2012. 312 с.

Значну цікавість у цьому сенсі викликає трактування місця заперечення у глибинній структурі мови. Речення на кшталт: *Адам хворий – Адам здоровий* лише формально можна назвати стверджувальними (позитивними). З іншого боку, беручи до уваги семантичну сторону цих висловлювань, «хворий» також означає «нездоровий»⁵³. Отже, такі висловлювання мають стверджувальний характер, але не у відношеннях одне до одного. Якщо є пара речень, із яких одне може бути перефразоване в інше за допомогою маркера заперечення, то можна вважати, що у глибинній структурі одного з цих речень має місце семантичний елемент заперечення. Заперечення – це реальний, позитивний елемент глибинної структури⁵⁴. Крайнє заперечення є спільною, інтегральною ознакою, яка створює передумови для того, щоб вважати те чи інше слово антонімом, а самі антоніми об'єднувати у певну категорію лексичних одиниць.

Формально немарковане та марковане заперечення у складі антонімічного значення можна проілюструвати на прикладі двох рядів протиставлень слів-антонімів:

1) *der Fachmann – der Laie, die Bescheidenheit – der Hochmut, die Beschränktheit – die Weite, die Treue – der Verrat* тощо;

2) *der Fachmann – der Nichtfachmann, die Bescheidenheit – die Unbescheidenheit, die Beschränktheit – die Unbeschränktheit, die Treue – die Treulosigkeit* тощо.

Характер протилежності значень слів першого ряду відрізняється від характеру протилежності значень відповідних слів другого ряду, інакше кажучи, вони співвідносяться як «сильна» та «пом'якшена» протилежності⁵⁵. На відміну від протиставлень першого ряду, антонімічний характер яких не підлягає сумніву, опозиції другого ряду, на думку деяких вчених, не можуть беззаперечно вважатися антонімічними. Діапазон тлумачення слів із заперечними афіксами може бути досить широким. Заперечні форманти можуть бути індикатором відношень: суперечності, неповної протилежності, та засобом відмежування понять⁵⁶.

---

⁵³ Wierzbicka A. *Semantics Primes and Universals*. Oxford, New York : Oxford University Press, 1996. 512 p.

⁵⁴ Löbner S. *Wahr oder Falsch. Duale Operatoren als die Quantoren natürlicher Sprache*. Tübingen : Niemeyer, 1990. 229 s.

⁵⁵ Михайлов В.А. Генезис антонимических оппозиций (Антонимия и отрицание). Ленинград : ЛГУ, 1987. 79 с.

⁵⁶ Новиков Л.А. Антонимия в русском языке (Семантический анализ противоположности в лексике). Москва : Издательство Московского государственного университета, 1973. 290 с.

Іноді висловлюється припущення, що, якщо розглядати заперечення як засіб утворення антонімів, то слід було б визнати антонімами увесь лексичний склад мови: *Tisch – nicht Tisch, Frau – nicht Frau, Liebe – nicht Liebe* тощо. Але така антонімія не дозволяє виокремити клас антонімічних одиниць через його необмеженість. Виявляється, що твердження про протилежне значення як таке, що релевантне тільки для антонімів, не є коректним. У протиставленнях такого типу має місце факт як формального, так і семантичного заперечення, але при цьому обсяг інформації, що міститься у значеннях членів такого роду протиставлень, буде різним. Наведені вище приклади можуть бути демонстрацією несправжніх, «псевдо-антонімічних» зв'язків. У подібних кореляціях тільки перший член опозиції отримує позитивну характеристику, тоді як у разі повнозначної антонімії обидва значення протичленів ідентифікують класи об'єктів. Члени антонімічних протиставлень повинні, поза фактом заперечення одне одного, включати у свою семантику конкретну предметну інформацію, яка була б рівнозначною для обох компонентів антонімічної пари⁵⁷.

Ми не погоджуємося з думкою, яка відкидає можливість утворення антонімічних зв'язків шляхом логічної операції заперечення, та схильні вважати, що відношення «антонімія – заперечення» слід трактувати як відношення між цілим та частиною від цілого. Логічна категорія заперечення знаходить відображення у лінгвістичній категорії антонімії, в основі якої лежать парадигматичні відношення слів із протилежним значенням. Протилежне значення виникає як результат протиставлення семантичних компонентів лексичних одиниць. Заперечувальний формант служить утворенню нового слова, яке несе позитивну інформацію, протилежну тій, носієм якої є слово, що не має у своєму складі антонімотвірного елемента. Похідні антоніми із заперечувальними формантами, незалежно від того, який тип протилежності вони виражають, завжди утворюють бінарну опозицію типу «наявність – відсутність» ознаки, дії, стану, речі тощо. Заперечувальний характер антонімотвірного форманта може бути перевірений методом субституції. Перетворюючи за певного роду моделями конструкцію із похідним словом-антонімом у конструкцію, яка містить граматичне заперечення, можна вважати підтвердженням заперечувальний характер словесного компонента, якщо отримана

---

⁵⁷ Мовчан Д.В. Інтерпретація логічного змісту антонімів. *Філологічні науки*. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2015. Вип. 40. С. 144–145.

конструкція відрізняється від вихідної за формою, але зберігає при цьому інваріант змісту. Наприклад: *Unwahrheit sagen = keine Wahrheit sagen*; *Mißerfolg haben = keinen Erfolg haben* тощо⁵⁸.

Слід зауважити, що метод субституції хоча й сприяє констатації заперечувальної функції словотвірних формантів, проте не може продемонструвати усієї широти смислових відтінків антонімів. Для цього ефективнішим видається метод компонентного аналізу. Доцільність застосування компонентного аналізу під час дослідження слів із заперечувальним структурним елементом зумовлюється зіставленням інтегральних та диференційних сем, що становлять семантичну структуру слова.

4. Протилежність у лінгвістиці

У лінгвістиці мова розглядається як особлива система знаків (Р.О. Якобсон, Р. Барг, А. Греймас, К. Леві-Стросс, У. Еко та інші).

«У будь-якій семіотичній системі є щонайменше пара знаків, пов'язаних відношенням протилежності. Це відношення є постійним, тобто незалежним від характеру тієї чи іншої семіотичної системи. Знаки ж, які перебувають у такому відношенні, є змінними, такими, що приймають різні значення залежно від специфічних особливостей тієї чи іншої семіотичної системи»⁵⁹. У мові в ролі таких знаків виступають пари номінативних одиниць – антонімів. Утворюючи антонімічні опозиції, вони маніфестують відношення протилежності між поняттями, які виражають.

Універсальною знаковою одиницею системи мови вважається слово. У ньому органічно поєднуються дві сторони: форма та значення. Форма слова, яка найчастіше становить комплекс морфем, маніфестує певний зміст – лексичне значення слова. Саме лексичне значення слова наділяє його можливістю виконувати головну номінативну функцію і підлягає детальному розгляду під час характеристики антонімів як маніфестантів відношень протилежності між поняттями та об'єктами навколишньої дійсності.

Під терміном «значення» розуміють «...конвенційно закріплену за певною мовною формою інформацію, набуту на підставі колективного й індивідуального пізнавального та мовного досвіду носіїв

---

⁵⁸ Ibid. С. 145.

⁵⁹ Исаев А.В. К вопросу о соотношении лингвистического и логического в учении об антонимах. *Филологические науки*. 1972. № 1. С. 51.

мови, яка в мовленні репрезентує відповідний фрагмент, актуальний для конституційного оточення»⁶⁰.

Лексичне значення слова визначається низкою факторів: мовних та позамовних. Як одні, так й інші тісно між собою пов'язані, хоча відображення їх у структурі значення різне.

До позамовних факторів належать: 1) зв'язок лексичного значення з явищами реальної дійсності (денотатами); 2) зв'язок значення слова з поняттям як формою мислення, яке відображає явища навколишньої дійсності. «Абсолютно очевидно, що... семантична система є нічим іншим, як сукупністю всіх поняттєвих елементів людського знання, які відображають реальний світ. Упорядкований характер семантичної системи базується через це на закономірностях існування об'єктивного світу, що виключає хаос у своєму дійсному бутті. Аналогічно цьому і мова функціонує як форма вираження системних знань людини про реальність, в яких, відповідно, всі одиниці плану змісту займають чітко визначене місце, зумовлене всією системою мови»⁶¹.

Отже, слова створюються людською свідомістю для того, щоб називати, іменувати все те, що існує в реальній дійсності. Денотативний фактор (зв'язок слова зі світом реальних явищ) зумовлює номінативну функцію слова, можливість його вживання як назви стосовно будь-якого предмета навколишньої дійсності. Антоніми у цьому сенсі є засобами маніфестації відношень протилежності, які відображаються у нашій свідомості. Суттєві з погляду людської практики відмінності в предметах та явищах об'єктивної дійсності відображаються у мові як протилежності.

Як відомо, однією з основних функцій мови є функція інформативна – повідомляти про об'єкти, які перебувають за межами самої мови. А отже, цілком природно, що дослідження суті мовного значення антонімів як результату специфічного відображення протилежної суті об'єктів навколишнього світу тісно пов'язане з вивченням природи самих об'єктів, що відображаються, систематизацією їх ознак у процесі когнітивної діяльності людини та фіксацією тих чи інших рис останніх у мовній семантиці. «Саме відображальний аспект номінативних засобів мовленнєвої діяльності передбачає таку деталізацію позамовних факторів, яка

---

⁶⁰ Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2010. С. 185.

⁶¹ Колшанский Г.В. Контекстная семантика. Москва : Наука, 1980. С. 21–22.

розкриває співвідношення між складниками предметного світу, їх сприйняття та представлення у чуттєвому досвіді, в практичній свідомості носіїв мови, відображення та репрезентацію абстрактного, теоретично пізнаного та узагальненого в значеннях словесних знаків»⁶².

Мовні фактори існування лексичного значення – це зв'язки між словами, спричинені конкретними умовами розвитку та функціонування мови. Одні зв'язки проявляються в контексті, в залежності слова від його синтаксичного оточення (синтагматика), інші – у різного роду асоціаціях слів, які мають ту чи іншу схожість (парадигматика).

З огляду на вищесказане можна стверджувати, що антоніми як знакові одиниці містять у собі інформацію такого характеру: 1) про позамовну дійсність, тобто предмети, явища, процеси навколишнього світу; 2) про те, в якій формі ця дійсність відображається у людській свідомості; 3) якими відношеннями антоніми пов'язані з іншими знаками мовної системи; 4) з якою метою знак вживається у мовленні. Все це свідчить про ідею комплексного характеру лексичного значення, що проявляється в його багатоаспектності. Інакше кажучи, значення будь-якої лексичної одиниці включає в себе: 1) денотативний; 2) сигніфікативний; 3) синтаксичний, або семантико-синтаксичний; 4) прагматичний компоненти.

Значення може містити у факультативному порядку наочно-чуттєвий образ денотата, так званий емпіричний компонент. Емпіричний компонент виявляється у значеннях не всіх слів, а лише тих, які позначають явища, доступні для безпосереднього чуттєвого сприйняття. Для цієї сторони семантичної структури слова важливі насамперед особисті, індивідуальні знання, за рахунок яких зміст значень одних і тих же слів у різних людей, будучи однаковим в основній поняттєвій частині, різниться у конкретних деталях⁶³. З огляду на це досить суб'єктивний характер будуть мати, наприклад, уявлення про реальні властивості предметів та явищ, охарактеризованих антонімами: *die Größe – die Kleinheit; die Enge – die Breite; die Kälte – die Hitze; das Gute – das Schlechte* тощо.

---

⁶² Языковая номинация (Виды наименований) / ред. Б.А. Серебrenников, А.А. Уфимцева. Москва : Наука, 1977. С. 23.

⁶³ Müller B.L. Der Sprechakt als Satzbedeutung. Zur Pragmatischen Grundform der natürlichen Sprache. Bern : Lang, 2003. 359 s.

Конотативний компонент значення складається з низки емоційних та оцінних характеристик, які служать для вираження додаткової інформації суб'єктивного плану. Так, ті чи інші реалії у свідомості мовного колективу або окремого мовця можуть оцінюватися як знаком «плюс», так і знаком «мінус». Лексичні одиниці, що будуть у знаковому порядку позначати такі фрагменти об'єктивного плану, групуються у системі мови за принципом семантичних опозицій, де протичлени марковані семними конкретизаторами «добре (+) – погано (-)», наприклад: *der Meister* (+) – *der Nichtskönnner* (-); *der Dummkopf* (-) – *der Klugkopf* (+); *der Schönfärber* (+) – *der Schwarzfärber* (-) тощо.

Провідну роль у формуванні лексичних значень слів відіграють, на думку переважної більшості вчених, позамовні фактори: «Ті зв'язки та взаємовідношення між явищами навколишньої дійсності, які зумовлюють лексико-семантичну систему мови, є, звичайно, зовнішніми по відношенню до самої мови. Але будь-яка знакова система служить для позначення саме того, що перебуває за межами цієї системи, і значення знака розкривається тільки поза системою»⁶⁴. Водночас без семантичної взаємодії з іншими лексичними одиницями всередині самої мови слово як одиниця лексичної системи існувати не може.

Загалом фактори позамовні та мовні діють спільно, по-різному проявляючись у словах чи групах слів певного типу. Так, наприклад, синоніми базуються насамперед на внутрішньомовних зв'язках слів, а точніше на зв'язках членів синонімічного ряду з нейтральним словом-домінантою; для власних імен, як-то географічні назви, провідним, звісно, виявляється денотативний фактор, зв'язок слова з тим явищем реальної дійсності, назвою якого вони виступають; для слів зі зв'язаним значенням головну роль відіграє контекст, зв'язок із постійними партнерами, без якого вони не можуть бути осмислені.

Яскравим прикладом детермінації лексичного значення сферою позамовної дійсності можуть бути пари антонімічних слів. Будучи прикладом системної організації лексики за парадигматичним принципом у вигляді опозицій бінарного характеру, антоніми служать відображенням протилежної суті певних об'єктів, ознак, явищ тощо, які належать до сфери реальної дійсності й які об'єктивовані людською свідомістю.

---

⁶⁴ Шмелев Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики. Москва : Наука, 1973. С. 18.

Антоніми ми дефінуємо як лексичні одиниці, що утворюють полярні опозиції за принципом протилежності семантичних структур; є вербальною експлікацією понять як ментального аналогу онтологічних зв'язків протилежності між предметами навколишнього світу; реалізують протилежний зміст у тих чи інших комунікативних ситуаціях.

Члени антонімічних опозицій пов'язані між собою відношеннями «перехрещення»: об'єднані спільними семами та протиставлені диференційними, особливістю яких є їхня протилежність за змістом. Виявляє таку ознаку традиційно компонентний аналіз основних, узагальнених значень слів.

На нашу думку, діапазон дослідження проблеми семантичних критеріїв антонімічності передбачає розгляд питання про співвідношення таких фундаментальних понять сучасної лінгвістики, як «значення» та «значущість». Взяті у сукупності вони надають осмисленості будь-якій одиниці мови, адже осмисленість – це та «головна умова, якій повинна відповідати... одиниця будь-якого рівня, щоб набути лінгвістичного статусу»⁶⁵.

Як відомо, значення – це абсолютна характеристика мовних одиниць, їх субстанціональна риса, яка існує в якості реалізації здатності людської свідомості до відображення окремих фрагментів та реалій довколишньої дійсності⁶⁶. Як зазначалося раніше, певного роду подібність або відмінність (протиставлення) лексичних значень слів служать підґрунтям для формування у системі мови лексико-семантичних парадигм. При цьому така подібність та відмінність базується не на загальному враженні, а на досить конкретних мінімальних одиницях смислу.

У живому мовленні ми маємо справу не з абстрактними значеннями (лексичними, граматичними чи словотвірними), а з конкретними значеннями словоформ. Лексема визначається як внутрішньо організована сукупність структурних і семантичних компонентів (сем), наявних у чітко встановлених позиціях (у складі синтагми) та опозиціях у складі парадигми»⁶⁷.

---

⁶⁵ Бацевич Ф.С., Космеда Т.А. Очерки по функциональной лексикологии. Львов : Світ, 1997. С. 22–23.

⁶⁶ Мовчан Д.В. Парадигматичні маркери антонімічності. *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2016. № IV (22). Issue 99. P. 45.

⁶⁷ Васильев Л.М. Современная лингвистическая семантика. Москва : Высшая школа, 1990. 176 с.

На відміну від своїх складників семантична структура слова детермінується відношеннями між елементами, а не предметною співвіднесеністю мовного знака чи характеристиками денотата. Лінгвістична, а не предметна природа структури лексичного значення відповідає загальноприйнятому її розумінню: «Структура значення – це не простий набір елементів, а єдине ціле, утворене взаємопов'язаними елементами таким чином, що кожен залежить від інших і може бути тим, чим він є, лише завдяки відношенням з іншими елементами»⁶⁸. Значення зумовлює здебільшого зовнішні зв'язки мовних одиниць (парадигматичні, синтагматичні та дериваційні). Наприклад, антонімічні, синонімічні, родовидові відношення між значеннями детермінуються частковою тотожністю їх компонентів.

Отже, лексичне значення слова визначається факторами як позамовними (інформація про реальний світ, що відображається у людській свідомості та фіксується в абстрагованому вигляді у формі структурних одиниць значення – сем), так і мовними (структурна організація семантики мовних одиниць).

Протилежне значення у межах парадигматики можна класифікувати як антонімічне значення, оскільки воно є інваріантною ознакою виключно антонімічних мовних одиниць. Антонімічне значення – це значення, яке асоціативно співвідноситься зі своїм антиподом за принципом протилежності окремих складників семантичної структури. Воно є потенційною характеристикою слова, яка проявляється у мовленні, реалізуючи можливості синтагматичного плану. Результатом взаємодії одного антонімічного значення з іншим виступає антонімічна диференційованість значущостей номінативних одиниць⁶⁹.

«...Для визначення значущості слова не досить констатувати, що воно може бути зіставлене з тим чи іншим поняттям, тобто, що воно має те чи інше значення; його необхідно, крім того, порівняти з подібними йому значущостями, тобто з іншими словами, які можна йому протиставити»⁷⁰. Отже, у структурованій системі будь-який елемент має певну значущість не через свою фізичну субстанцію, не

---

⁶⁸ Ельмслев Л. Можно ли считать, что значения слов образуют структуру? *Новое в лингвистике*. Вып.2. Москва : Издательство иностранной литературы, 1962. С. 122.

⁶⁹ Мовчан Д.В. Парадигматичні маркери антонімічності. *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2016. № IV (22). Issue. 99. P. 45.

⁷⁰ Соссюр Ф. де. Труды по языкознанию. Москва : Прогресс, 1977. С. 148.

сам по собі, а в оточенні інших елементів. «Для того, щоб народився смисл, потрібно, щоб існував хоча б один із членів опозиції»⁷¹.

У сучасній лінгвістиці значущостями слід вважати відображені у нашій свідомості (у вигляді специфічного знання) диференційні властивості одиниць мови, зумовлені їхніми зв'язками у мові та мовленні. Такі якості, як і відповідні їм значущості, досить різноманітні. Наприклад, реляційні властивості, зумовлені їхніми зв'язками з певними парадигмами, утворюють сферу парадигматичних значущостей; дистрибутивні властивості одиниць мови утворюють сферу синтагматичних значущостей; властивості одиниць мови, що пов'язані з їх дериваційними відношеннями, – сферу дериваційних значущостей (як словотвірних, так і семантичних) тощо.

Суть семантичних значущостей полягає у диференціації значень: «Значущість несе диференційну інформацію, вона... становить реальний семантичний компонент, хоча й такий, що виокремлюється в структурі значення тільки в межах тієї чи іншої семи»⁷².

Антонімічна значущість виникає як результат системотвірних функцій словесних опозицій антонімів. Так само, як і антонімічні значення, антонімічні значущості відображають реалії об'єктивної дійсності, тобто зумовлені природою та властивостями предметів номінації. У них фіксуються явища протилежності речей і понять.

Якщо антонімічне значення – категорія відносна, оскільки антоніми не можуть існувати окремо, самі по собі, без свого антиподу, то антонімічність значущостей – категорія абсолютна. Вона існує незалежно від характеру та виду семантичних протиставлень. Водночас абсолютний характер антонімічності можна вбачати лише у межах конкретного випадку протиставлення антонімів. Зміна їх значень може призвести до зміни характеру протилежності. Порівняємо: *die Freude – der Kummer* (повна протилежність) та *die Freude – die Unfreude* (неповна, «пом'якшена» протилежність)⁷³.

Залежно від специфіки співвідношень між інтегральними та диференційними компонентами семантичних протиставлень, згідно з М.С. Трубецьким, розрізняють такі види опозицій: 1) опозиція

---

⁷¹ Эко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию. Санкт-Петербург : Symposium, 2004. С. 13.

⁷² Стернин И.А. Лексическое значение слова в речи. Воронеж : Издательство Воронежского университета, 1985. С. 114.

⁷³ Мовчан Д.В. Парадигматичні маркери антонімічності. *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2016. № IV (22). Issue 99. P. 45.

тотожності; 2) привативна, або опозиція включення; 3) еквіполентна, або опозиція протиставлення; 4) диз'юнктивна, або опозиція виключення⁷⁴.

У нашій роботі розглядаються еквіполентні опозиції. На основі компонентного аналізу значень слів-антонімів, їх опозиції видається можливим класифікувати як еквіполентні, виражені формулою: АБВ – АБГ, де АБ – спільні компоненти значень, а елементи В та Г – ті компоненти, яким ці значення протиставляються. Спільні семи антонімів – це інваріантні величини, які мають досить абстрактний характер. Особливістю специфічних сем антонімів є їх протилежність.

У семантичній структурі слів-антонімів роль інтегральних сем відіграють, по-перше, категоріально-граматичні семи (грамеми), зокрема сема «ознака» – у прикметників, сема «дія» – у дієслів, сема «істота», «предмет», «явище» тощо – в іменників, і, по-друге, категоріально-лексичні семи, наприклад сема «період життя» – у значеннях антонімів *die Jugend – das Alter*, сема «напрямок руху» – у семантиці антонімів *der Start – die Landung*, сема «місце розташування» – для слів *der Oberkiefer – der Unterkiefer* тощо⁷⁵.

Специфічності семантиці антонімічних одиниць надають диференційні семи, наприклад: *die Schnelligkeit – die Langsamkeit* (диференційна сема «такий, що відбувається за короткий проміжок часу» протиставляється диференційній семі «такий, що відбувається за тривалий проміжок часу» за принципом полярності).

Нерідко спільна родова ознака перебуває у «прихованому» вигляді, не має досить конкретного вербального позначення. Порівняємо: *die Nähe – die Ferne* (дистанція) та *das Pech – das Glück* (-). Проте, як виявляється, наявність спільного поняття у разі зіставлення протилежних значень обов'язкова: протилежність передбачає як максимум відмінностей, так і спільний, узагальнюючий критерій. Відсутність однослівного вербального вираження такого критерію пояснюється тим, що час від часу наша свідомість та мова «...затримуються на рівні... більш конкретного і зазнають труднощів в усвідомленні загального, більш абстрактного цілого»⁷⁶.

---

⁷⁴ Трубецкой Н.С. Основы фонологии. Изд. 4. URSS, 2012. 236 с.

⁷⁵ Мовчан Д.В. Парадигматичні маркери антонімічності. *Science and Education New Dimension. Philology*. 2016. № IV (22). Issue 99. P. 46.

⁷⁶ Никитин М.В. Курс лингвистической семантики. Санкт-Петербург : Научный центр проблем диалога, 1996. С. 461.

Важко не помітити, що такий тип семантичного зв'язку нагадує принцип гіперонімо-гіпонімічних відношень: значення є опозитивними за диференційними ознаками на нижчому рівні зіставлення, як гіпоніми, та зближені на верхньому рівні узагальнення у спільному родовому понятті, як гіпероніми. Під час зіставлення антонімічних опозицій різних семантичних типів виявляється, що лексичні (однослівні) найменування родових понять (ідентифікаторів), як правило, відсутні у разі контрадикторних протиставлень і частіше, хоча й не завжди, мають місце за кількісних (градуальних) протиставлень: *die Pracht – die Bescheidenheit*; *die Pracht – die Armut*; *die Pracht – das Elend* = «матеріальний чи фінансовий стан» або ж *die Wärme – die Kühle*; *die Wärme – die Kälte*; *die Wärme – der Frost* = «температурний стан» тощо⁷⁷.

Неможливо залишити поза увагою і ту роль, яку у формуванні протилежності значень лексичних одиниць відіграють потенційні семи. У вторинних або переносних значеннях слова, а також за умов специфічного вживання потенційні семи можуть актуалізуватися, створюючи ефект антонімічності. Наприклад:

*Für einen Charakter wie Peachum bedeutete aber «in eines Mannes Hand sein» das gleiche, was für ein Kaninchen bedeutet, in der Hut eines Pythons zu sein*⁷⁸.

Потенційні семи, становлячи конотаційну периферію семантики таких мовних одиниць, виступають як конкретно-символічне уявлення про пару протилежних ознак. «...Абстрактна антитеза ознак усвідомлюється через конкретні образи їхніх носіїв...»⁷⁹. Багаточисельні інші ознаки речей, які б заважали дихотомічному протиставленню понять, при цьому не враховуються. Ситуативно зумовлене залучення периферійних компонентів семантичної структури слова до формування відношень протилежності є причиною узуальної незакріпленості антонімічних одиниць. Виникнення антонімічних зв'язків шляхом залучення периферійних компонентів семантичної структури слова, які не відповідають мовній нормі, є причиною узуальної незакріпленості таких антонімічних одиниць.

---

⁷⁷ Мовчан Д.В. Парадигматичні маркери антонімічності. *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2016. № IV (22). Issue 99. P. 46.

⁷⁸ Brecht B. *Dreigroschenroman*- Berlin : Aufbau Verlag, 1986. S. 47.

⁷⁹ Никитин М.В. Курс лингвистической семантики. Санкт-Петербург : Научный центр проблем диалога, 1996. С. 461.

ВИСНОВКИ

Мова – це певним чином організована система, органічне ціле, в якому елементи перебувають у відношеннях взаємозалежності один із одним та з усією системою загалом. Одним із важливих проявів системних відношень у мові є антоніми, які ґрунтуються на співвідносній протилежності лексичних значень слів. Будучи яскравим прикладом системної організації лексики за парадигматичним принципом, бінарні опозиції слів-антонімів базуються на поєднанні факторів мовного та позамовного характеру. При цьому доміантною умовою формування відношень протилежності у лексиці виступає позамовна реальність. Антоніми служать маніфестантами протилежної суті окремих сфер навколишньої дійсності.

Категорія протилежності, яка становить базу антонімічних відношень між лексичними одиницями, має своє трактування у філософії, логіці та лінгвістиці. Виникнення і розвиток у свідомості людини протилежних понять та функціонування їх у мові у вигляді пар слів-антонімів є нічим іншим, як проєкцією у сферу мислення універсальних законів діалектики, дія яких поширюється на всі сфери навколишньої дійсності: закону боротьби та єдності протилежностей, переходу кількісних змін в якісні та закону заперечення заперечення. Протилежність дихотомічна. Вона є виявом максимальних відмінностей між предметами та явищами однієї і тієї ж сутності. Протилежність може мати як абсолютний, так і релятивний характер. Релятивна протилежність містить у собі компонент суб'єктивної оцінки параметричних даних певних предметів, властивостей та явищ і виявляється релевантною лише щодо окремо взятих ситуацій позамовної дійсності.

Логічною базою явища антонімії виступають відношення контрарності та контрадикторності між поняттями. Логічний аспект протилежності є необхідною, проте недостатньою умовою лексичної антонімії. Важливо враховувати природу і семантику мовних одиниць, що дає можливість виявити всю різноманітність антонімічних зв'язків у мові та мовленні.

Протилежностям притаманна властивість збалансовувати одна одну, демонструючи при цьому симетричність. Вони взаємозаперечують свої якості таким чином, що результат дорівнює нулю. З одного боку, значення антонімів базуються на абсолютній протилежності, а з іншого – це найтісніші семантичні утворення у лексиці. Парадоксальність є тією характерною рисою, яка зближує

категорію антонімії з антиноміями. Антиномії відтворюють схему логічних відношень контрадикторності, контрарності та комплементарності між поняттями.

АНОТАЦІЯ

Як відомо, антонімія відіграє важливу роль у номінативному та комунікативному процесах і розглядається як універсальна лінгвістична категорія, слугуючи індикатором протилежності значень окремих номінативних одиниць. При цьому в основі лінгвістичної категорії антонімії лежить поняття протилежності як філософської категорії. Філософський аспект вивчення мовних засобів вираження протилежності дав можливість виявити її природу та причини, які приховані в самому характері людського мислення і детермінуються дією основних законів діалектики: закону боротьби та єдності протилежностей, переходу кількісних змін в якісні та закону заперечення заперечення. Виконуючи номінативну функцію, антоніми окреслюють таким чином межі окремих фрагментів навколишньої дійсності, виявляють властивості й ознаки матеріальних та ідеальних речей, характеризують процеси, дії та стани. З'ясовано, що водночас із окреслюванням антонімами контурів певних ділянок предметної сфери здійснюється ідеалізація того, що позначається, оскільки фіксуючи результати пізнавальної діяльності людини, мовні знаки репрезентують не саму матеріальну сферу, а деяку абстракцію у вигляді ідеальних понять. Категорії мислення, переходячи у вербальне вираження, дають можливість визначати їх у логіці з погляду паралельних зіставлень з формами мови. Вказано на те, що цей факт слугує розумінню антонімів як матеріальної форми вираження відношень протилежності у мові, які є проєкцією відношень між поняттями у логіці, а ті своєю чергою є відображенням протилежної суті окремих фрагментів об'єктивної дійсності.

Література

1. Гамкрелідзе Т.В. К проблеме «произвольности» языкового знака. *Вопросы языкознания*. 1972. № 6. С. 37–42.
2. Колшанский Г.В. Объективная картина мира в познании и языке. Москва : Наука, 1990. 108 с.
3. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. Москва : Издательство иностранной литературы, 1955. 416 с.

4. Векуа Н.В. Антонімія якісних прикметників у сучасній українській мові : дис. ... канд. філол. наук. Київ : Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 230 с.
5. Філософія: словник термінів та персоналій / В.С. Бліхар та ін. Київ : КВІЦ, 2020. 275 с.
6. Новейший философский словарь. Постмодернизм / гл. науч. ред. и сост. А.А. Грицанов. Минск : Современный литератор, 2007. URL: <https://info.wikireading.ru/30958>.
7. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения (2-е издание). Москва : Государственное издательство политической литературы. URL: <https://www.marxists.org/russkij/marx/cw/>.
8. Аверьянов Н.А. Динамика противоречий. *Вопросы филологии*. 1976. № 5. С. 79–80.
9. Мовчан Д.В. Філософський аспект антонімії. Філологічні трактати. Суми : СумДУ, 2013. Т. 5. № 3. С. 56–60.
10. Булатов М.В. Перехід кількісних змін в якісні. Філософський енциклопедичний словник / В.І. Шинкарук та ін. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України ; Абрис, 2002. 742 с.
11. Гегель Г.В.Ф. Наука логики. Санкт-Петербург, 1997. URL: <https://www.marxists.org/russkij/hegel/nauka-logiki.pdf>.
12. Wolf Chr. Sommerstück. München : Luchterhand Verlag, 1989. 215 s.
13. Никитин М.В. Курс лингвистической семантики. Санкт-Петербург : Научный центр проблем диалога, 1996. 760 с.
14. Миллер Е.Н. Природа лексической и фразеологической антонимии. Саратов : Издательство Саратовского государственного университета, 1990. 222 с.
15. Гельблу Я.И. К истории возникновения антонимических отношений в немецком языке. *Ученые записки Башкирского государственного университета*. 1969. Вып. 28. № 11/15. С. 72–87.
16. Мовчан Д.В. Гетерогенний характер антонімії. Філологічні трактати. Суми : СумДУ, 2015. Том 7. № 2. С. 97–101.
17. Мовчан Д.В. Зв'язок антонімії з антиноміями мови. *Філологічні науки*. Луцьк : Волинський національний університет, 2011. № 3. Ч. 2. С. 159–161.
18. Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/Антиномія>.
19. Кант І. Критика чистого розуму / пер. з нім. І.В. Бурковського. Київ : Юніверс, 2000. 504 с.

20. Гумбольдт В. фон. О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человечества. Избранные труды по языкознанию / пер. с нем.; общ. ред. Г.В. Рамишвили. Москва : ОАО ИГ «Прогресс», 2001. С. 39–298.

21. Флоренский П.А. Христианство и культура. Москва : АСТ ; Харьков : Фолио, 2001. С. 156.

22. Шарафутдинова Н.С. Теория и история лингвистической науки. Изд. 2-е, перераб. и доп. Москва : АСТ ; Восток-Запад ; Владимир : ВКТ, 2008. 381 с.

23. Мовчан Д.В. Інтерпретація логічного змісту антонімів. *Філологічні науки*. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2015. Вип. 40. С. 143–146.

24. Frege G. Begriffsschrift, eine der arithmetischen nachgebildeten Formelsprachen des reinen Denkens. Halle a. S. : Louis Nebert, 1879. S. 11–88.

25. Бацевич Ф.С. Словник термінів міжкультурної комунікації. Київ : Довіра, 2007. URL: <http://terminy-mizhkult-komunikacii.wikidot.com/b>.

26. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2010. 844 с.

27. Балли Ш. Французская стилистика. 2-е изд., стереотипное. Москва : Эдиториал УРСС, 2001. 392 с.

28. Степанов Ю.С. Методы и принципы современной лингвистики. Москва : Наука, 1975. 310 с.

29. Караулов Ю.Н. Структура лексико-семантического поля. *Филологические науки*. 1972. Вып. 1. С. 48–52.

30. Тофтул М.Г. Логіка. Словник-довідник. Київ : Академія, 2012. 312 с.

31. Новиков Л.А. Антонимия в русском языке (Семантический анализ противоположности в лексике). Москва : Издательство Московского государственного университета, 1973. 290 с.

32. Wierzbicka A. Semantics Primes and Universals. Oxford, New York : Oxford University Press, 1996. 512 p.

33. Löbner S. Wahr oder Falsch. Duale Operatoren als die Quantoren natürlicher Sprache. Tübingen : Niemeyer, 1990. 229 s.

34. Михайлов В.А. Генезис антонимических оппозиций (Антонимия и отрицание). Ленинград : ЛГУ, 1987. 79 с.

35. Исаев А.В. К вопросу о соотношении лингвистического и логического в учении об антонимах. *Филологические науки*. 1972. № 1. С. 49–56.

36. Колшанский Г.В. Контекстная семантика. Москва : Наука, 1980. 149 с.
37. Языковая номинация. Виды наименований / ред. Б.А. Серебренников, А.А. Уфимцева. Москва : Наука, 1977. 359 с.
38. Müller B.L. Der Sprechakt als Satzbedeutung. Zur Pragmatischen Grundform der natürlichen Sprache. Bern : Lang, 2003. 359 s.
39. Шмелев Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики. Москва : Наука, 1973. 280 с.
40. Бацевич Ф.С., Космеда Т.А. Очерки по функциональной лексикологии. Львов : Світ, 1997. 392 с.
41. Мовчан Д.В. Парадигматичні маркери антонімічності. *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2016. № IV (22). Issue 99. P. 44–47.
42. Васильев Л.М. Современная лингвистическая семантика. Москва : Высшая школа, 1990. 176 с.
43. Ельмслев Л. Можно ли считать, что значения слов образуют структуру? Новое в лингвистике. Вып. 2. Москва : Издательство иностранной литературы, 1962. 686 с.
44. Сосюр Ф. де. Труды по языкознанию. Москва : Прогресс, 1977. 696 с.
45. Эко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию. Санкт-Петербург : Symposium, 2004. 544 с.
46. Стернин И.А. Лексическое значение слова в речи. Воронеж : Издательство Воронежского университета, 1985. С. 114.
47. Трубецкой Н.С. Основы фонологии. Изд. 4. URSS, 2012. 236 с.
48. Brecht B. Dreigroschenroman. Berlin : Aufbau Verlag, 1986. 455 s.

Information about the author:

Movchan Diana Vasylivna,

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Germanic Philology

Sumy State University

2, Rymskogo-Korsakova str., Sumy, 40007, Ukraine